MEDICI ŞI MEDICINĂ

IN TRECUTUL ROMÂNESC

CONFERINŢĂ ŢINUTĂ

LA

Societatea Studenţilor în Medicină

DE

N. IORGA

BUCUREŞTI

Tipografia „Cultura Neamului Românesc“

1919

MEDICI ŞI MEDICINĂ

IN TRECUTUL ROMÂNESC

CONFERINŢĂ ŢINUTĂ

LA

Societatea studenţilor în medicină

DE

N. IORGA

BUCUREŞTI

Tipografia „Cultura Neamului Românesc“

1919

Unui profan în ceia ce priveşte ştiinţa pentru care sînt pregătiţi şi pe care o s'o servească mare parte dintre acei cari sînt de faţă, nu i se poate cere să vorbească din trecutul medicinii la noi decît numai de partea aceia, foarte întinsă în ce priveşte timpul, dar foarte puţin cuprinzătoare în ce priveşte lucrurile, care este de competenţa istoricului. Prin urmare sînt multe veacurile care încap într o expunere a medicinii în trecut aşa cum o poate face un istoric, însă veacurile acestea nu sînt peste măsură de bogate în lucrurile care pot interesa pe studenţii în medicină şi pe domnii profesori, colegii miei, cari mi-au făcut cinstea să vie la această conferinţă. Aşa încît lămuririle istorice au mai mult interesul curiosităţii. Şi ca lămuriri istorice rog să fie primite puţinele contribuţii pe care le pot adăugi la cunoştinţa medicinei în trecut.

Pot spune de la început că, mult timp, medicina s'a făcut pe spinarea noastră, dar nu de către noi, aşa încît nu sîntem noi răspunzători de metodele care s'au întrebuinţat, şi nici de resultatele la care s'a ajuns cu întrebuinţarea acestor metode.

Dacă am îndrăznit să ating acest subiect, ascultînd de amabila învitare a preşedintelui Societăţii studenţilor în medicină, am făcut-o pentru că, în timpul din urmă, asupra oricărui punct din istoria noastră s'a strîns un material imens, care, în mare parte, nu e clasat, şi e atît de întins acest material, atît de risipit. încît de multe ori se încurcă chiar cel care l-a strîns:

nici el nu-i poate da de urmă atunci cînd îi trebuie pentru o lucrare anumită, nici el nu se poate folosi de întregul material care-i stă la dispoziţie,—mai tot acest material adunîndu-se accidental şi tipărindu-se cum se tipăreşte 'n genere, în ştiinţa noastră istorică, mai ales, în care aşa de multă disciplină în alegerea lucrurilor principale, pentru tipărirea celor principale întăiu şi a celor secundare pe urmă, nu se observă. Pe de altă parte, o mare întreprindere la noi, făcută sistematic, cu toată aparenţa impunătoare a unei colecţii cum este colecţia Hurmuzaki, n'a prea fost, aşa încît fiecare a adus ce s'a întîmplat de a găsit. Prin urmare, în publicaţiile foarte întinse, în care un sistem nu se poate zice că este uşor de recunoscut, amănuntele apar topite, răspîndite şi, oricum, de şi istoric, nu le găseşti pe toate, mai ales cînd ai puţin timp la dispoziţie pentru pregătirea unui subiect. Cînd deci materialul acesta este aşa de risipit încît istoricul singur îl poate găsi cu greu, este totuşi datoria lui, a istoricului, să încerce a strînge lucrurile împreună şi să le înfăţişeze, nu cîte sînt, ci cîte se pot găsi şi nu în forma pe care ar dori-o, ci în forma pe care o îngăduie împrejurările.

Aceasta ca introducere.

I.

Din capul locului s'ar putea spune mai multe în ce priveşte medicina anonimă, medicina populară, care e străveche, dar aceasta nu este atîta de domeniul istoricului, cît de domeniul folkloristului, şi, dacă s'ar da o întindere mai mare acestei părţi, ar rămînea prea puţin timp pentru partea cealaltă. De aceia mă voiu mulţămi să fixez două puncte care mi se pare că până acum au fost prea puţin puse în evidenţă şi care totuşi pot să aibă importanţă.

În medicina populară, al cării material a fost strîns de la o bucată de vreme şi publicat în „Analele Academiei Romîne", iar, întîmplător, cînd şi cînd, şi în volumele care au apărut deosebit, ca acea culegere a doctorului Daniil Ionescu din Romanaţi şi a fiului său, d Alexandru Daniil, apărută la Bucureşti şi la Vălenii de-Munte, acum cîţiva ani [1], în momentul acesta este mult de cercetat. Mi se pare însă că metoda cercetărilor nu este fixată. Materialul stă grămadă, fără linii conducătoare stabilite. Nu ştiu dacă este mai important, în lucrurile acestea, să ai material mult sau să ai linii conducătoare stabilite, în care şi un material mai restrîns poate da mai mult adevăr decît

1 „Culegere de descîntece din jud. Romanaţi", 2 vol., 1907-9.

materiale bogate unde însă această linie nu e trasă

În această medicină populară sînt două grupări de făcut: de o parte trebuiesc grupate descîntecele, de altă parte reţetele. Adecă aşa-numita medicină bă-beasscă a babelor, de o parte, iar, de altă parte, acele elemente de poesie populară, în cea mai mare parte neînteligibile, nici lingvistic, necum psihologic şi încă mai puţin tehnic, care se întîlnesc în descîntece.

Acum, în ceia ce priveşte originea descîntecelor la noi, fiindcă în viaţa noastră naţională s'au amestecat multe curente venite din multe părţi, noi, odi-nioară, ne gîndiam să găsim toate lucrurile în Roma veche, şi acesta a fost marele nostru păcat, care ne-a împiedecat de a înţelege atîtea chestiuni din trecutul nostru.

Pentru că, deci, în viaţa noastră naţională sînt contopite multe curente, se poate pune întrebarea: de unde vin descîntecele acestea? De la care elemente care au contribuit la alcătuirea naţionalităţii noastre, pot veni descîntecele? Este o parte care se înţelege, dar şi o parte care nu se înţelege, din nenorocire, şi care ar putea fi foarte interesantă.

Descîntece de acestea se întîlnesc în toată Peninsula Balcanică. Fără îndoială, la Ruteni, cărora li place acum să-şi zică Ucrainieni, fără să priceapă foarte adése ori ei singuri ce însemnează aceasta, deşi noi pricepem cînd suferim procedeele ucrainiene (ilaritate). Era şi cineva care ştia bine la noi ce e cu aceşti Ucrainieni, dar de la o bucată de vreme acea persoană s'a cam eclipsat, şi nu mai e ninieni acum care să ne mai lumineze în această privinţă (Surîsuri).

În lumea aceasta „ucrainiană" sînt elemente etnice

şi elemente culturale comune nouă, — dacă vrea cineva să întrebuinţez termenul de „Ucraineni", zic şi eu: „Ucraineni", cu toate că ţin mult mai mult la vechiul termen de „Ruteni", „Rusneci", supt care poporul nostru cunoaşte această naţiune. Aceşti Ucrainieni nu sînt în rîndul întîiu aşa de Slavi, cum îşi închipuie ei. Ei pretind că represintă un element cu totul caracterisat din marea familie slavă; etnograficeşte şi antropologiceşte se constată însă foarte răpede contrariul. Rusneacul, chiar cînd nu se coboară din înnaintaşi romîni, ceia ce este foarte adese ori casul, în vecinătatea noastră şi în regiunile bucovinene dintre Prut şi Nistru, e mult mai asămănător cu Romînul, în ce priveşte tipul fisic, decît Rusul din mijlocul stepei cu acelaşi Rutean. În ce priveşte locuinţa, în ce priveşte sistemul de a lucra cîmpul, în ce priveşte îmbrăcămintea, poesia populară, obiceiurile, asămănările cele mai mari există, nu între Ruşii din stepă şi Ruşii din regiunea Nistrului, ci între aceşti aşanumiţi Ruteni şi între noi. Vechiul popor tracic s'a întins mult mai departe de cum credem noi, şi acei cari vorbesc astăzi de un dialect slav mai mult sau mai puţin fixat — şi învăţaţii ucrainieni pretind că este extraordinar de fixat, fiindcă în loc de Chiev zic: Chiiv şi în loc de Lvov zic: Lviv —, ar trebui să cugete puţin şi la vechea comunitate tracică.

Aşa încît recomand pentru orice fel de cercetări comparative ce s'ar face în acest domeniu, să lăsăm Roma veche de o parte şi să luăm elemente de comparaţie de la substratul comun tracic.

Şi să nu se oprească numai aici şi în Peninsula Balca-

nică, unde sînt iarăşi elemente venite de la Traci, indiferent dacă un Trac îşi zice Sîrb sau dacă în Sîrb trăieşte şi un Trac, ori dacă şi în Bulgar ca şi în mîndrul Grec vei regăsi cine ştie ce strămoş Trac. Tot asemenea Ungurii, în mare parte, îşi închipuie că sînt Unguri, dar, dacă unii au aspectul — de suflet nu vorbim, caci se pare că sufletul nu li e asămănător cu sufletul celorlalţi locuitori ai Europei, socotiţi în generalitatea lor —, ca şi al celorlalte popoare, acelaşi substrat există şi la ei. Şi, dacă aşa este, ei nu o datoresc Fino-Ugrilor de odinioară, ci populaţiilor slave din Panonia, populaţiilor româneşti pe care le au întîlnit în regiunile răsăritene de peste Tisa. Astfel folklorul unguresc merită totdeauna să fie studiat, nu fiindcă e maghiar, ci fiindcă nu e maghiar, fiindcă se întîlnesc atîtea ingrediente care sînt ale noastre sau ale Slavilor, atît de înrudiţi supt raportul vieţii primitive, încît aproape nu se poate face o deosebire

Şi, iarăşi, Saşii din Ardeal cred că sînt numai representanţii culturei germane. Se înşeală: ei sînt, de sigur, în clasele de sus, şi representanţii culturii superioare luate din Universităţile germane ale secolului al XVI-lea, al XVII-lea şi al XVIII-lea, şi tot aşa şi în tot ce au împrumutat din cărţi, dar ca viaţă fundamentală populară atîta la ei e luat din acelaşi fond etnic ca şi al nostru. Ei au venit peste noi, s'au aclimatisat prin noi, au lucrat pămîntul ca noi, au făcut casele ca noi, au împrumutat şi în îmbrăcăminte unele elemente de la noi, păstrînd altele din regiunile renane.

Şi, în sfîrşit, tot aşa şi la Secui; folklorul secuiesc merită să fie cercetat, fiindcă în bună parte Secuii sînt

Romîni desnaţionalisaţi, căci au venit foarte tîrziu, după 1200, conform cu ultimele cercetări poate coloni saţi de Cavalerii Teutoni – iar nu de Attila! —, şi au luat deci întru toate datineie şi notele sufleteşti ale poporului nostru, pe care l-au găsit acolo, pe care nu l-au putut înlocui şi cu care s'au confundat, — în afară de dialectul unguresc pe care-l mai vorbesc.

Am dat aceste lămuriri pentru că pot să servească şi la altceva, dar şi atunci cînd e vorba de descîntece şi reţete: dacă voim să avem studii bune în această privinţă, trebuie să lăsăm sfînta Romă, pe care o venerăm supt toate raporturile, de care ne ţinem în atîtea domenii, dar pe care e bine să o lăsăm de o parte în acest domeniu şi să cercetăm încunjurimea noastră, care nu este numai a noastră, ci presintă, în acelaşi timp. prin originile sale, atîtea lucruri identice cu cele care se găsesc la obîrşia vieţii vecinilor noştri.

Dar aş crede că, în descîntece, elementul sălbatec. elementul bizar, elementul cu totul deosebit de ce simţim şi înţelegem noi şi care a ajuns, prin urmare, neinteligibil şi în graiu, şi în fond, nu aparţine civilisaţiei tracice străvechi de la noi, ci unor elemente scitice, turanice.

Sciţii erau alcătuiţi dintr o clasă dominantă arică şi dintr o mulţime imensă de supuşi, care era turanică. Fără ă se fi amestecat puternic cu Tracii, acei barbari au putut strecura în viaţa tracică anumite datine de ale lor.

Se dau astfel numai unele îndreptări pentru studii

viitoare pe care n'am nici răgazul, nici intenţia de a le face, dar. se poate găsi cineva să le facă. Căci nu e lipsă de asămănare între aceste elemente sălbatece, barbare, bizare, neînţelese ale descîntecelor noastre şi între ce se întîlneşte la populaţiile din Nordul Siberiei, la care şamanismul represintă, nu numai religia, dar, în acelaşi timp, şi o medicină religioasă, cu riturile sale, cu incantaţiile sale şi descîntecile sale.

Ar fi foarte folositoare apropierile, şi, în această privinţă, natural că metoda ar fi să se întrebuinţeze întîiu asemănarea cu vecinătatea, iar după aceia s'ar căuta dacă anume elemente scitice care s'au putut păstra în Nordul Asiei n'au părţi comune cu descîntecele noastre.

Cît despre medicina babelor, acum am constatat, umblînd prin vechi colecţii de documente, că pot să existe şi mărturii istorice cu privire la practicarea acestei medicine, care e cu totul altceva decît falsa medicină a descîntecelor. În descîntece e numai supranaturalul care prin anumite elemente diabolice — fiindcă e curios că în toate religiile dracul e cel mai de ispravă — readuce sănătatea ; stăpînul elementelor rele care au pătruns în corpul omenesc pleacă înnapoi, evacuează teritoriul, cum s'ar zice (ilaritate). Şi teritoriul, prin urmare, se reface, refacere fără despăgubiri de războiu, care s'ar putea să lipsească şi aiurea decît în acest domeniu, cu toate aşteptările (surîsuri).

În medicina băbească nu este însă aceasta : este începutul medicinei celeilalte, omeneşti, raţionale, pămînteşti, fără amestecul elementelor infernale, sub-pămîn-

teşti. Şi, în documente, ici şi colo, vedem particulari cari arată cum au fost lecuiţi de babe, prin medicina aceasta în care satele cred şi acum aşa de mult, şi au motiv să creadă, căci ea întrebuinţează leacuri vegetale, care pot să aibă efecte bune, şi unele masagii care nu sînt cu totul deosebite de alte sisteme, care au progresat plecînd de la aceiaşi obîrşie.

Într'un document ardelean de la începutul veacului al XIX-lea am găsit astfel declaraţia cuiva care spune că a fost lecuit de o babă, arătînd şi cît a dat, şi e foarte interesantă expunerea prin felul naiv cum se povesteşte lecuirea. Lucruri de acestea s'ar putea găsi şi în cantităţi mai mari, şi aş putea spune chiar unde se pot găsi mai multe: în domenii unde nu s'au făcut destule cercetări pînă acum. E vorba de mulţimea actelor judecătoreşti de la episcopii. Judecau episcopii într'o mulţime de chestii, jurisdicţia eclesiastică fiind foarte întinsă şi te miri ce se poate găsi într'însa. Se judecau lucruri cu totul străine de sfînta Biserică, din mai multe motive, între care şi acela că sfînta Biserică se amesteca însăşi într'o mulţime de domenii: şi prin servitorii săi, ca împrici naţi, în chestii care n'aveau nimic a face cu teologia, răsăriteană cau apuseană. Cutreieră cineva tot cîmpul delictelor sociale şi morale prin astfel de arhive. Se mai poate găsi însă cîte ceva şi prin arhivele particulare. De pildă, iată ce cetim în într un document de la 1810: „Mi-am frînt mîna cè stîngă şi mi-am zdrobit cheptu: acuma zac la Boiţa. Aici iaste o muiere meştere şi s'au făgăduit că mă va vindeca" *).

* Cf. „Studii şi documente", VIII, p. 87, no. XLVII. Cf. şi ibid., p. 146, no. CCXCVII: „Poate că şi-o fi îngropat copiii cari i-au lepădat dintr'însa cu leacuri".

Şi nu se zicea: medicină bătească, ci altfel, şi cuvîntul a rămas într'un domeniu cu totul special; se zicea „moaşă", adecă „strămoaşă". Astăzi însă cuvîntul „babă" e cel convenabil, cu care cineva se adresează faţă de asemenea persoane în stare să re aducă pe cale hirurgicală sau medicinală, sănătatea în trupul bolnav.

Încă odată, acestea sînt mai mult indicaţii de studii viitoare într'un domeniu necercetat.

II.

Acuma, după acestea toate, vin la mărturiile istorice în ce priveşte, nu încîntările şi descîntările, şi nici cunoştinţele băbeşti ale „moaşelor“, ci medicina care venia pe vremuri la noi ca să lecuiască pe Domnî întăiu — fiindcă medicina a plecat de la Domni, a trecut pe la boieri fără să fi ajuns încă la ţerani (aplause) şi, cînd va ajunge şi acolo, atunci va fi perioada cea mai importantă din istoria medicinei la noi; atunci se va porni o eră nouă —; a trecut, zic, pe la boieri, a ajuns la tîrgoveţi, şi — s'a oprit acolo.

Cele mai vechi lămuriri despre practica medicinală exercitată la noi de străini, asupra Domnilor noştri vin din epoca lui Ştefan-cel Mare.

Ceia ce nu înseamnă că înnainte de Ştefan n'au existat doctori. Pentru a ne lămuri în această privinţă am putea căuta terminii cari se întrebuinţau la noi pentru a-i numi. Este unul cu totul nou, pe care-l întrebuinţăm din veacul al XIX-lea, pe care în zădar l-am căuta într'o vreme mai veche: acela de „medic“. Dar este un termin foarte vechiu, popular, cu aspect străin, dar mult mai puţin răspîndit decît credem, şi neavînd în chip absolut sensul de medic cu pretenţii ştiinţifice; terminul de „vraciu“. Vraciul

are în el ceva miraculos, şi în vechea noastră literatură „vraciul", „vrăciuirea", nu lipsesc, dar, lucru pe care nu l-aţi fi crezut, în veacul al XVII-lea, şi anume în întâia jumătate a veacului aceluia, cînd s'a tradus în Moldova Herodot — ceia ce a fost un mare fapt cultural din trecutul nostru: a se traduce Herodot într'o vreme cînd nu era tradus în întregime nici în franţuzeşte, şi cred că nici în nemţeşte, deşi ştiinţa germană, cum se ştie, este anterioară creaţiei lumii (ilaritate) şi va dură după sfîrşitul lumii, pe care îl va şi pregăti (ilaritate): fiind vorba de medicină în vre-o cîteva locuri, medicii sînt chemaţi „doftori", nu „vraci"; nu există o singură dată „vraciu" în Herodot, ceia ce arată că medicina, care, în cea mai mare parte, în epoca aceasta, venia din lumea germanică, aducea de acolo titlul de „doctor", prefăcut în „doftor" Terminul îl aflăm, de altfel, şi în testamentul, încă mai vechiu, din 1620, al lui Radu-Vodă Şerban pribeag la Viena[1], şi încă supt forma „doctor".

Am spus că în epoca lui Ştefan-cel-Mare avem cele d'întâiu lămuriri sigure despre medici la noi. Aceste lămuriri sînt relativ bogate şi oferă fără îndoiala interes.

Ştefan-cel-Mare a fost rănit la picior, cînd a atacat Chilia. Chilia a izbutit să o iea, dar piciorul i-a rămas atins pentru toată viaţa. Cît a fost tînăr, nu s'a resimţit; la bătrîneţe oboseala l-a făcut să sufere îngrozitor de pe urma rănii. Atunci, în ultimii lui ani, cînd poate s'au adăugit şi infirmităţi ce se ivesc la vrîstă

1 Analele Academiei Romîne", XXI, p. 291.

foarte înnaintată, el s'a căutat cu medici străini. Relativ la doi din medicii aceştia, nu ştim cînd şi cum i-a căpătat; din ce lume au venit însă, ştim foarte bine. Ştefan a avut un medic venit de la Hanul Tatarilor, medic care, cum se ştie, a întrat şi în piesa lui Delavrancea şi prin aceasta s'a popularisat, dar izvoarele nu ni spun şi procedeele pe care le-a întrebuinţat, — şi poesia are drepturile ei.

Era deci un medic evreu, care a asistat pe Domn până la sfîrşit; „il medigo zudeo de l'Imperator di Tartari": medicii evrei aveau o veche practică arabă, în legătură cu cele bizantine, şi practicele bizantine înseşi erau şi ele în legătură cu ce se putea şti din medicina clasică de pe vremurile lui Hipocrat privitor la beteşugurile şi suferinţele omeneşti. Cellalt medic era un bărbier din Buda: „un barbier di Buda". Se pare că sistemul de a întrebuinţa, mai ales pentru boli care cer o intervenţie hirurgicală, bărbierul, este un sistem unguresc (ilaritate). Prin urmare este de dorit, cum o intervenţie chirurgicală acolo este evident necesară, ca înţelegerea să-şi trimeată bărbierii, şi cît se poate mai răpede (ilaritate).

Dar mai cunoaştem şi alţi medici, între cari unul n'a stat până la sfîrşit, de şi nu ştim de ce. Doi din tre aceşti medici sînt Veneţieni. Veneţia şi regiunile vecine aveau medici foarte buni, în înţelesul timpului, cu cari se mulţămiau clienţii, — ca totdeauna. La 1502, întors dintr'o solie de la Moscova, de la Mosc _ cum îi ziceau străbunii noştri — un Dimitrie Purcivii, Italian, trecînd prin ţară, a adus o cerere de la medicul veneţian al lui Ştefan-cel-Mare, Matei din Murano — el iscăleşte „Matheus Murianus", în

formă latinisată, şi se obişnuia în istoriografia noastră a i se zice: Matei Muriano, dar e un Matei din insula Murano, de lîngă Veneţia. Acest Matei cerea să i se trimeata din patrie doctoriile trebuitoare, — pharmaciae aliquae sive medicinae.

Prin urmare căuta pe Domn după datinele cunoscute la el acasă. Şi Ştefan el însuşi scrie, la 9 Decembre 1502, în această privinţă, cerînd să se dea medicului său veneţian cele necesare pentru a-l curarisi de vechea sa rană[1]. Medicul iscălia „doctor în arte şi medicină". Şi dintr'un raport al lui, din singurul raport păstrat şi care e foarte folositor şi pentru cunoaşterea ţerii lui Ştefan, pentru icoana fiului său, pentru ştiinţa producţiei ţerii, a mijloacelor militare, a războaielor purtate de marele Domn, aflăm că Matei a sosit la 1-iu August 1501 în Moldova, şi Vodă l-a primit spuindu-i aceste cuvinte de prietenie: „n'am vrut să trimit după doctor în vre-o altă parte a lumii decît la prietenii miei, cari sînt sigur că mă iubesc". Măsură de prudenţă, care se explică foarte bine. (Surîsuri.)

Matei din Murano însă, cînd sosise, era el însuşi bolnav: medice, cura te ipsum. Şi s'a curarisit destul de slab, sau boala i-a fost prea grea, căci a murit înnaintea pacientului; ceia ce e mai puţin obişnuit (ilaritate). De aceia, Ştefan, la 11 Octombre 1503, va trimite o altă scrisoare, în care va spune: „Matei nu mi-a putut face niciun folos": nobis nihil proficere potuit. Se vede că latineasca e tradusă de-a dreptul după româneşte; nu înţelegea Vodă să scrie diacul ce vrea el, ci trebuia să zică latineşte cu-

1 Hurmuzaki, VIII, p. 35, no. XLIV.
2 „Artium et medicinae doctor"; ibid., pp. 36-7.

vînt din cuvînt ce i se spunea în românește, și de aceia latinească aceasta nu e inteligibilă decît pentru cine știe și românește (ilaritate.)

Și se trimete astfel boierul Teodor să mai ceară un medic, mai sănătos și resistent (ilaritate), asigurîndu cu grijă că i se va da drumul în pace[1].

Căci fricą mare a tuturor doctorilor chemați aîci era că nu vor putea să scape din țara unde erau atrași pentru consultații. Astfel, după un obiceiu păstrat până foarte tîrziu, soarta doctorului chemat la căpătîiul unui ilustru personagiu nu era totdeauna de invidiat, și vom vedea, pe la 1760, pe unul, Stahl, care a pățit pentru neizbînda curei sale foarte multe pe vremea lui Constantin-Vodă Racoviță. Incît, dacă se întîmpla ca lucrurile să iasă rău, pe medic îl puneau la închisoare —, închisoare fără sanatoriu (ilaritate).

Fiind vorba deci să se aleagă un nou medic pentru Moldova, s'au presintat trei candidați: unul, Gheorghe din Piemont, a fost ales, și era să fie trimis lui Ștefan, Colegiul a preferat însă pe altul, Ieronim de Cesena, spuhînd că Gheorghe nu e bun. Și s'a mai oferit un al treilea, Alexandru din Verona. În concurența aceasta a biruit Colegiul cu candidatul său, Ieronim. Plata lui trebuia să fie de 500 galbeni de aur pe an, ceia ce însemna o sumă foarte importantă. Ieronim s'a pus pe drum. Ce s'a întîmplat cu dînsul, nu se știe. Oricum. la patul lui Ștefan-cel-Mare nu era în 1504 decît alt Italian, Lionardo de' Massari, — ceia ce înseamnă Leonard dintr'o familie de ca-

1 Ibid., pp. 38 9, no XVIII.

sieri, „massarii". Şi avem raportul său despre moartea lui Ştefan şi orînduirea succesiunii lui [1]: aici se spune că se mai găsia pe lîngă Domn şi bărbierul din Buda şi medicul evreu al Hanului Tatarilor. Se temea să nu fie reţinut şi el, dar urmaşul răposatului, Bogdan, în dispoziţiile pe care le au moştenitorii totdeauna, a declarat că Leonard nu are nicio vină şi prin urmare va fi trimis cu cinste acasă.

În sfîrşit mai este un medic pe care Ştefan l-a cerut şi l-a căpătat: un German. La 26 Februar 1502, prin urmare între Matei de Murano şi Ieronim de Cesena, Domnul, a cărui boală lua un caracter tot mai îngrijitor, trimete şi aiurea după medic, în acea Germanie care avea o foarte bună reputaţie supt acest raport. Şi la Nürnberg, pe basa cererii lui şi a recomandaţiei regelui Ungariei [2], s a ales pentru a îngriji rana Domnului Moldovei un medic care fusese în serviciul oraşului, foarte preţuit, aşa încît se făcea un adevărat sacrificiu trimiţîndu-l, Ioan Klingensporn (avea prin urmare un caracter potrivit în însuşi numele său pentru a lecui un viteaz ca acest straşnic călăreţ care fusese, în zilele lui, Voevodul moldovenesc).

A sosit el sau ba? Arhivele din Nürnberg cuprind numai atît, şi este, evident, foarte bine venită această rară ştire, rătăcită prin arhivele depărtatului oraş nemţesc.

De la medicul lui Ştefan cel-Mare înnainte, avem o serie întreagă de acte pentru tot secolul al XVI-lea şi al XVII-lea, în ce priveşte pe medicii Domnilor şi

1 Ibid., pp. 40-1.
2 Iorga, „Acte şi fragmente", III, pp. 73-4.

boierilor noştri, — pentru că în secolul al XVIII-lea numai, se ajunge la medicină şi pentru ceilalţi. Astfel la 1508 întîlnim un medic, acesta Sas, cel dintîiu medic sas,— căci medicina săsească nu e aşa veche precum s'ar crede, şi a trebuit ca mai întăiu Saşii să lege relaţii cu Universităţile germane, de unde au luat şi confesiunea luterană. Il chema Francisc.

Acum, Radu-cel Mare a fost un om bolnăvicios şi avea nevoie de necontenită îngrijire. E arătat astfel, în cronica turcească a timpului, că şapte ani a fost paralitic, „boala groaznică şi cumplită" de care vorbeşte şi Viaţa Sf. Nifon [1]. Şi, fiindcă i se cerea unui Domn să împartă dreptatea direct, Măria Sa făcea în fiecare an cercetarea ţerii şi avea pe lîngă fiecare mănăstire odăile sale unde se aduna lumea şi vorbia de-a dreptul cu Vodă, aşa încît se mintuia în cîteva clipe expunerea procesului, pronunţîndu-se sentinţa fără niciun apel şi executîndu-se imed at. Radu mergea, astfel, în căruţă. De aceia a şi venit medicul sas pentru dînsul [2].

Zece ani după aceasta, — după ce cunoaştem, va să zică, pe medicul evreu al Hanului Tatarilor, pe bărbierul ungur din Buda, pe medicii italieni, pe unul german şi altul sas,—avem şi un medic din Ragusa.

Ragusa, pe coasta Mării Adriatice, este unul din cele mai minunate oraşe de pe lume: făcut, în mic, după Veneţia, a avut rosturi politice, administrative şi de cultură ca şi minunata cetate dogală. Aici a existat şi o înnaltă cultură intelectuală încă de la în-

1 V. „Floarea Darurilor", I, Bucureşti, 1907, pp. 433-5.
2 Hurmuzaki, XV, p. 180, no. CCCXXIX. Cf. ibid., p. 267, nota 1.

ceputul veacului al XVII-lea; literatura sîrbească o bucată de vreme s'a adăpostit în Ragusa, căci Serbia propriu-zisă era absolut la dispoziţia Turcilor. Ragusanii făceau şi un comerţ foarte întins, chiar până la noi, unde erau negustori detailişti, ca şi bancheri cu noscuţi. Şi prin urmare nu e nimic mai explicabil decît ca un Domn de la noi să ceară medici de la Ragusa

Acest medic al lui Neagoe-Vodă Basarab se chema Ieronim Matievich, şi el se întîlneşte prin Decembre 1517, cînd a fost trimis de stăpînul său la Veneţia. E făcut acolo cavaler de către doge, ceia ce echivala, de altfel, cu o simplă decoraţie din timpurile noastre, nu mai mult. Între actele ragusane comunicate mie de răposatul mieu prieten Jirecek, se găsesc două făcînd menţiuni despre Matievich: care se întîmpină la plecare şi la întoarcere, în Decembre 1517 şi în April 1518. Din ele se vede că Ieronim era „medicus chyrurgicus, servitor illustris domini Bassarachi (sic)" şi, cum se cam încurcau lucrurile la atîta distanţă, se adauge că acesta e „Voevod al Transilvaniei" [1].

---

1 Iorga, „Două documente din Arhivele ragusene", în „Arhiva societăţii ştiinţifice şi literare" din Iaşi, IX.

III.

De la medicul lui Neagoe Basarab trecem acum la medicii Domnilor moldoveni din aceiaşi vreme sau dintr'o vreme apropiată cu aceia până la care n'am ajuns.

Căci de medicii Domnilor munteni contemporani se vorbeşte mult mai rar. Despre tatăl lui Mihai Viteazul se ştie că el, Pătraşcu-cel-Bun, a fost trimes la munte după aier, la Rîmnicul-Vîlcii, şi, fiindcă Rîmnicul era mai aproape de Sibiiu, unde se aflau mai buni medici ca la Braşov, a fost chemat de acolo, ca să-i ajute, doctorul Ioan Evangelista [1].

Un medic din Braşov se întorcea în 1568 de la Curtea munteană a lui Petru-Vodă [2]. Cum şi urmaşul tînărului Voevod care era să se stingă în exil la Constantinopol, Alexandru-Vodă, era bolnăvicios Ivaşcu Golescu-i aduce în 1574 un medic tot din acea cetate săsească [3]. În Iulie 1576 „doctorul" e trimes iarăşi la noi, şi în Decembre se dau „pilule" Domnului [4]. Din trimeterea, în Iulie 1577, a lui Chisar

1 Hurmuzaki, XI, pp. VIII şi 868: „pecierat sibi doctorem medicine intromitti"

2 Ibid, p. 804.

3 Ibid., p. 812.

4 Ibid. p 814.

Clucerul la Braşov ştim că e vorba de doctorul Paul .

Ceia ce nu împiedecâ moartea Voevodului. Dar şi în 1578, pentru copilul Domn Mihnea, venia acelaşi [2]. Un doctor braşovean îl căuta zece ani mai tărziu [3].

Trecînd acum la Moldova, Petru-Vodă Rareş, care era om cu multe nevoi şi multe delicateţe, care domnià împărăteşte, avînd o nevastă ce se cobora din Ţarii sîrbeşti, din neamul Brancoviceştilor cari au continuat pe Împăratul sîrbesc Ştefan Duşan şi cari supt toate raporturile aveau pretenţii în legătură cu această strălucită înrudire, Petru Rareş, z c, se căuta. în 1528, cu un medic ardelean; cel puţin aşa se pare după un text care nu e din cale afară de clar [4]. În tot casul, la 1542, în a doua Domnie, după ce el stătuse o bucată de vreme în cetatea Ciceului, unde a îndurat mari năcazuri, după ce trecuse prin Constantinopol şi cum spune legenda, Sultanul trebuia să-l calce, conform obiceiului, tradiţiei, în picioarele calului său, iar Rareş a întrebuinţat o formă ipocrită: s'a aşezat supt podul pe care a trecut Sultanul şi astfel l-a călcat calul acestuia fără a-i face vre-o neplăcere (ilaritate), după ce s'a întors în ţară şi a spus acel cuvînt teribil, pe care l-am citat în vremuri cînd aveau unii oameni inima lor cît un purice, dar de atunci li-a crescut la loc, acel cuvînt straşnic: „voiu fi ce-am fost şi mai mult decît atît“ şi era acuma, bătrîn şi slăbit, căci, oricum, lucrurile lăsaseră urme în vlaga lui, Petru a întrebuinţat doi medici ardeleni de

1 Ibid., p. 815.
2 Ibid., p. 818.
3 Ibid., p. 834.
4 Ibid., V, p 304 no. DLVII.

categoria bărbierului: unul, Ştefan, la 1542, şi cellalt, Gheorghe[1].

Pe urmă, la 1563, ne oprim la Domnia unui valetudinar în tot timpul Domniei sale. Acest valetudinar, a cărui cruzime a rămas vestită mai ales prin amintirea nuvelei lui Costachi Negruzzi, exagerată pe basa unor cronici care poate au exagerat şi ele, cu „capul lui Moţoc" din această splendidă operă de imaginaţie, Alexandru Lăpuşneanu, om de sigur foarte crunt, care omora pentru plăcerea de a omorî, şi pentru anume necesităţi politice care, pe vremea aceia, se puteau servi în felul acesta, distrugînd atîta boierime,— era mînat şi de boala lui. Căci a fost un om bolnav. De ce natură să fi fost această boală n'am putea lămuri, şi ceia ce bănuiesc nu poate fi spus oral. Un ct contemporan, concordînd cu ce spune însuşi în scrisorile lui, arată că la urmă el era orb[2]. In scrisorile acestui om rău sînt însă note de duioşie stranii, alături de pasagii ca acesta: „din ochii miei se scurg urdori", ex oculis meis stercora colliguntur. Avea momente contrazicătoare, ca orice om desechilibrat. Ca Filip al II-lea al Spaniei, care scria fetei lui din Ţerile-de-jos despre frumuseţa cîntecului privighetorilor în grădinile Escurialului! Într'o scrisoare, Alexandru-Vodă cere Saşilor să-i trimită prune uscate, care se prepară acolo mai bine decît la dînsul,

1 Ibid., p. 427, no. DCCXC, p. 502, no. CMXXXIX.

2 „Ille solus Palatinus Moldavie Alexander, manendo in Szoczowa duodecimque consiliarios suos decolando, factus est caecus, et statim post hunc diem in tota terra Moldaviae ad hunc usque diem grassatur pe tis" (după scrisori moldoveneşti din Novembre 1564); Iorga, „Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilikos l'Héraclide", Bucureşti 1900, p. 85.

pentru că „Doamnei noastre îi plac foarte mult aceste prune".

Fiind aşa, i-a trebuit să se caute necontenit. Şi, fiindcă i-a dat Dumnezeu de odată şi un alt năcaz, fiind lovit la picioare[1], el se adresează Ardelenilor, ca să-i trimeată un medic sau un bărbier. La 1558 întîlnim întâiul cas: îi vine din Bistriţa medicul sas Andrei[2], care l-a căutat mai multă vreme. Vedem din scrisorile Voevodului că-i recomanda ierburi care cresc numai prin Ardeal în luna lui Maiu[3].

Mai tîrziu, — ca să nu ne împovărăm de păcate şi să zicem că „cetăţenii" erau lipsiţi de îngrijiri medicale —, se cerea ducerea unui medic din Braşov pentru ei în genere[4]. Trebuie să fi fost o boală cumplita (ilaritate), şi, de fapt, era atunci ciuma, cea d'intâiu asupra căreia avem vre-o lămurire. Atunci deci s a gîndit un Domn şi la nevoile „cetăţenilor", cari să fie cautaţi în bloc de acest medic ardelean.

Acum, dacă Alexandru Lăpuşneanu avea nevoie de un doctor necontenit, evident că avea aceiaşi nevoie şi Petru Şchiopul, care se pare că a fost totdeauna şchiop şi boala lui o cunoaştem din timpul exilului, — căci el părăseşte ţara la 1591 şi fuge în Austria, aşezîndu se lîngă Viena, apoi s a dus la Tirol şi s a

1 Hurmuzaki, XV, p. 553, no. MXVIII

2 Cf. Ibid., p. 762, no MXXXVI, şi p. 533, no. DCCCCLXXIX. Ceruse pentru picior un „medicum seu barbitonsorem", şi pentru boala de ochi se adresase şi la Sibiiu.

3 Ibid., p. 553, no. DCCCCLXXIX

4 Ibid., p 604, no. MCXXVI.

5 „Nouveaux matériaux", l. c. A doua, din 1577, care a pustiit Orientul, pare a ne fi atins şi pe noi; „Analele Academiei Romîne" XVIII, pp 20-1.

stabilit la Innsbruck, de unde a trecut la Bozen, unde a şi murit, fiind îngropat lîngă biserica Franciscanilor, unde i am văzut mormîntul, acoperit de altele clădite de-asupra lui. Intr'unul din multele rapoarte privitoare mai ales la cererile de bani ale găzduitorilor săi, cari despreţuiau juvaierele şi blănurile bogăţiei orientale, e vorba şi de boala care-l tăcea să nu poată merge călare şi care se numeşte „Maretz", în urîta limbă germană de acolo, din Tirol [1]. Înnainte însă de a-şi părăsi ţara pentru boala lui a avut nevoie de un medic şi a adus deci pe Ioan Fasching, din Bistriţa: avem o scrisoare a lui din 1585, de implorare către ai săi ca să intervie pe lîngă Domn, care, evident, nu voiă să-i deie voie să se întoarcă acasă. Nu ştim ce soartă va fi avut intervenţia [2].

A fost un moment, pe la 1577 cînd Ţara-Romă nească era să aiba ca Domn pe un doctor, pe un doctor care nu era Romîn în aparenţă, dar pretindea a fi tot Romîn, prin legăturile tăinuite, recunoscute de boieri, ale maicei sale. E medicul Bernardino Rosso, din Pera: se pare că, deci, Neagoe Basarab, pe care şi-l pretindea tată, cunoscuse pe mama lui Bernardino, şi erau persoane în stare să dovedească lucrul acesta, şi prin semnele pe care pretendentul neaşteptat le avea pe corp. Căci obiceiul era să se taie semne de acestea pentru ca un copil nelegitim, la o anume vîrstă, să poată face a i se recunoaşte calitatea domnească. Bernardino Rosso a mers astfel cu boierii din partidul lui şi a cerut Domnia Ţeri-

1 Hurmuzaki, XI, passim.
2 Ibid., p 683, no. CXXXIX.

Românești, care s'a dat însă, puțină vreme după aceasta, unui fiu, tot din flori, al aceluiași Pătrașcu, Petru-Vodă Cercel [1].

Evident că Petru Cercel s'o fi căutat în multele lui rătăciri cu medici, dar aiurea decît în Domnia lui munteană, căci se știe că el a fost prin Franța, într'o calitate dubioasă, la o Curte cu o reputație rea, Curtea lui Henric al III-lea, — de unde „Cercel"; după aceia a mers la Constantinopol, unde i s'a dat, cu greu, Domnia, a stat doi ani în Scaun, a clădit Curtea din Tîrgoviște, înnoind biserica de acolo, a turnat tunuri — ca acel de la Muzeu, care cred că n'o fi fost întrebuințat și modernisat de Germani. Și după ce a pierdut Domnia, s'a dus în Apus, stînd iarăși la Veneția, de și-a luat un palat pe Canal Grande. Era un om foarte cunoscut, foarte frumos, foarte simpatisat acolo, găsind, nu numai admiratori, ci, lucru mai rar, persoane care să-l împrumute, deși nu oferia garanții. Evident că în toate aceste drumuri Petru Cercel o fi avut a face cu medici; dar pe aceștia nu-i putem ști.

Cît privește pe Mihai însuși, nu-i știm medicul în Ardeal, dar e imposibil ca el, fiind „Craiu" în Ardeal să nu fi avut, ca și Báthoreștii, un medic pe lîngă dînsul. Am găsit o singură scrisoare de-a lui în legătură cu această artă: la 1600, înnaintea luptei de la Mirislau, pe care a pierdut-o, ordonînd strîngerea taberei la Sas-Sebeș, el cerea o mulțime de meșteșugari, începînd cu „bărbierii hirurgi" [2].

1 „Analele Academiei Romîne", XVIII, pp. 22-3.
2 Hurmuzaki, p. XII, 986, no MCCCXCIX.

Ca dovadă de legăturile pe care pribegii din ţerile noastre au trebuit să le aibă cu medicii străini, stă şi testamentul lui Radu Şerban, făcut la Viena la 1620, testament scris în româneşte şi care, printr'o întîmplare cu totul neaşteptată, s'a păstrat. E scris pe o coală de hîrtie, extrem de remarcabilă şi prin aşezarea şi prin caligrafia scrisului. Între marturi e trecut şi d rul „Rorăr", din „Beciu" (Viena) [1].

Matei Basarab, fireşte, a avut în ultimii ani un medic cu care s'a căutat necontenit, fiindcă fusese rănit la genunchiu în lupta de la Finta (1653) , un medic adus din Ardeal. În revista „Luceafărul" s'a publicat o scrisoare de-a lui, cerînd medici după luptă.

Cronicarul ardelean Kraus [2] povesteşte că „bărbierul" lui Matei, puind fără socoteală plasture pe picior, nu putu împiedeca o cangrenă. Atunci prinţul ardelean trimete aliatului său „un renumit bărbier din Sibiiu". El întîlneşte însă pe Polonul care îngrijia pe Matei, înveninîndu-l cu plasture. Medicul ardelean, Iacob din Făgăraş, descopere crima şi aduce prinderea vinovatului şi a complicilor lui, unsprezece boieri, dintre cari unii ar fi fost şi ucişi. O scrisoare a noului Domn Constantin Basarab îl arată trimeţînd după leacurile cerute de medicul său, în Ardeal [3].

Atîta putem spune pănă în acel moment, pe la sfîrşitul veacului al XVII-lea, în care Curtea lui Vodă-Brîncoveanu avea, şi în ce priveşte medicina, persoane foarte bine cunoscute, şi unele deosebit de interesante.

1 „Analele Academiei Romîne", XXI, p. 291.
2 In „Rerum austriacarum scriptores, pp. 210-1.
3 Hurmuzaki, XV, pp 1258-9, no. MMCCCXLVI

IV.

În Moldova, Radu Mihnea, om de o cultură neobişnuită, care-şi trăise tinereţele şi în Veneţia, îmbolnăvindu se de ochi, ca Lăpuşneanu, nu află la noi cine să-l caute, ci părăseşte la 1619 puterea, pentru a merge să se caute la Constantinopol de unde se întoarce sănătos [1].

Ştefan Tomşa, rivalul său, un bătrîn foarte crunt, care şi el cunoştea Apusul, ca unul ce luase parte la războiul dintre Henric al IV-lea şi regele Spaniei, fiind între apărătorii cetăţii Jaca, în Pirinei, tiranul acela care speria laşul trecînd pe străzile podite cu loadbe de lemn în fruntea gărzii lui înnarmate şi care măcelăriă pe boieri ca distracţie şi ca precauţiune, scrie odata în Ardeal că-i trebuie un doftor sau un barbier care să lecuiască urechea astupată a unui casnic, căruia „îi vîjîia capul"; oferia o sută galbeni de aur pentru a se aduce urechea bolnavă în stare bună [2]: o formidabilă sumă pe vremea aceia, care ar face gelos şi pe un doctor din timpul nostru (ilaritate).

Tot în Moldova, la jumătatea veacului al XVII-lea,

1 Miron Costin, p. 268: „Singur au pohtit la Imparăţie sa-i vie mazilie, să poată merge la Ţarigrad, pentru leacul ochilor".

2 Hurmuzaki, XV, p. 925.

Vasile Lupu avea un medic străin, danes, Scogard, cunoscut printr'o scrisoare ce priveşte sinodul ortodox, care s'a ţinut pe vremea aceia în Iaşi [1].

Doctorul nu era însă aşa de faimos încît, fiind bolnav moştenitorul lui Vasile-Vodă, Ioan, de o mînă, să nu se simtă nevoia de a-l trimete la Constantinopol, cu gîndul de a se consulta, la nevoie, şi nedici din Padova, pe atunci vestită în toată lumea grecească, şi de a se întrebuinţa băile de Brusa; copilandrul a murit însă în Capitala turcească [2].

Dar în epoca lui Vasile Lupu ştim că existau şi prin deosebite oraşe „bărbieri" permanenţi pentru îngrijirea rănilor, pentru oase frînte, pentru legături scrîntite şi pentru luat sînge, — ceia ce se obişnuia pentru orice boală. Şi iată de unde cunoaştem aceasta:

Într'un rînd, la Suceava, au venit oameni din Ardeal, cari s'au îmbătat şi, făcînd scandal, străjerii au intervenit şi i-au bătut, cum era datoria lor, dar, dintre victimele lor, unul, rănit, a trebuit să fie pus în pat pe multă vreme. Din scrisoarea pe care o trimete Vornicul de Suceava către Bistriţeni, plîngîndu-se de tulburarea păcii, el spune că nenorocitul a fost dat pe sama unui bărbier şi bărbierul a trebuit să fie plătit: „Au dat unul bărbiarului o fotă şi o năframă, iar altul au dat iar bărbiarului să îmble să tămăduiască

---

1 Hurmuzaki, V, partea I, p. 68.

2 Cf. Miron Costin, p. 309; Hurmuzaki, IV, p. 512, no. DXCV; Papadopol-Calimah, „Despre Gheorghe Ştefan", pp. 26-7 şi Iorga, „Studii şi documente", IV, p. 263. Corpul lui Ioan a fost trimes îmbălsămat la Iaşi. — Cf. „Studii şi doc.", VIII, p. 88: „Sînt hotărît de doftor a merge la o baie în pămîntul Ţerii-Turceştti, la oraş la Brusa" (1813).

pre cel ce dzace tăiat d'ănşii, de au dat trei zloţi şi giumătate“ [1].

Va să zică se plătia une ori în natură cu piese de îmbrăcăminte femeieşti; cea dintăiu pomenire a bărbiereselor în izvoarele istoriei (ilaritate).

Am spus că lămuriri mult mai bogate le avem în ce priveşte epoca lui Brîncoveanu.

Brîncoveanu a avut pe lîngă el oameni foarte remarcabili. Fără a vorb prea mult despre doctorul Ioan Comnenul, format în Italia, care ajunsese călugărul Ierofeiu şi Mitropolit de Silistra († 1717) [2], el a ţinut întăiu pe doctorul Iacob Pylarino În istoria medicinei deplină, care trebuie să se scrie cîndva, acest medic Iacob va ocupa un loc de samă. El e. în adevăr o personalitate, şi activitatea lui a fost în legătură cu popularisarea ideii vaccinării înnainte de epoca lui Jenner [3]; scrisese o lucrare grecească foarte folositoare asupra acestui subiect. A facut, de alminteri, şi carieră politică, căci acel care la noi era „Iacob doctorul“ a ajuns consulul Veneţiei la Smirna în 1708. La Bucureşti se însurase şi, din socotelile lui Brincoveanu, cunoaştem şi darurile ce i s'au făcut la nuntă [4].

Acesta este unul din medicii lui Brîncoveanu. Pe

1 Hurmuzaki, XV, p. 1054, no MDCCCCLXXIV. — Pentru un barbier-medic, ibid., p. 1653, no. MCCXL.

2 Scrisori de ale lui şi în Hurmuzaki, XIV.

3 Cf Iorga, „Istoria literaturii romîne în secolul al XVIII-lea“, I, pp 39-40, 45 (cartea lui în Sathas, „Filologia neo-elenică“ (greceşte), pp. 428-30, sau în Legrand, „Bibliographie hellénique“, II, p. 474; cf. „Biserica ortodoxă“, XV, pp. 903-4 şi Hurmuzaki, IX, p. 404, no. DXLVIII. La 1699 el era încă la Veneţia („Ist. lit.“, I, p. 45).

4 Condica Vistieriei, în „Revista istorică a arhivelor“, II, pp. 313, 659, 715, 721, 729.

lîngă el însă bogatul, mîndrul Domn avea şi pe alţii. Probabil că a întreţinut relaţii, la Constantinopol, şi cu un vestit medic evreu, Daniel Fonseca, de la care avem şi ceva dintr'o corespondenţă literară în vremea cînd Domn la Bucureşti era rivalul şi urmaşul lui Constantin-Vodă, Nicolae Mavrocordat[1].

Aici la noi însă era un „medic mare", sau, cum se zicea în epoca fanariotă, un archi-iatros, Pantelеon[2], care apare numit astfel în socotelile citate. Afară de aceştia, în sfîrşit, găsim la Curte şi pe un hirurg sas, Ştefan Sixt[3], şi pe un curios tip care, după nume, arăta să fie Italian: Bartolomeo Ferrati conte, care se îmbrăca foarte amestecat, procurînd momente plăcute acelor cari veniau la Brîncoveanu: „blană polonă, cingătoare pestriţă de mătasă, ciubote mici polone, roşii, galbene, negre, cu potcoavă; apoi peruca, pălărie nemţească cu galon de aur[4].

Omul era bogat, avea moşii în Ardeal, şi Voda îi dăduse cu ce să-şi ieie o moşie în Moldova, la Coţofaneşti. Căsătorit cu Agnes Kalnoky, avea o fata măritată cu Anton Horváth de Zsíkod şi presinta pe lîngă profesia lui medicală şi anume aptitudini de arheologie şi spionaj. Supt toate raporturile însă, şi

1 Hurmuzaki, Supl. I, partea 1, pp, 444, 454; „Arh. soc. şt. şi lit." din Iaşi, articolul mieu şi al lui Al. Mavrocordat

2 Condica Vistierîei, pp. 338.

3 Hurmuzaki, IX, partea 1, p 610, no DCCXXXIV (inscripţia de pe mormîntul copiilor lui).

4 Dadich, în Gatterer, „Allgemeine historische Bibl.", XV, pp. 239-40.

5 Hurmuzaki, IX, partea 1, pp. 533-4; IX, partea 2, pp, 191-2, no CCLI; „Arch. istorică", I, p. 50; Fermendzin, „Acta Slavorum meridionalium", XVIII, p. 330; Timon, „Imago Novae Hungariae", Viena, 1754, p 28; Bergler, „Isagoge in eruditionem universalem", p. 422; Cf. „Ist. lit. rom.", I, p. 40 şi nota 9; p. 144 nota 1.

în ce priveşte multiplicitatea ocupaţiilor, şi în ce priveşte varietatea costumului, e, de sigur, un om puţin obişnuit.

Tot pe atunci a venit cel d'întâiu medic francés, Lantier[1], însurat cu o Armeancă, trecut la islamism şi, după pocăinţă, trimes la Bucureşti, de ambasadorul său; altul va apărea numai la 1730, în Domnia lui Constantin Mavrocordat: medicul Bertin, care lecui de epilepsie pe tînărul Voevod.

Dar, pentru a ne întoarce la Brîncoveanu, simpatia de care se bucurau medicii supt Domnia lui se explică şi prin faptul că avea o familie numeroasă. Si mai trebuie să se ţină samă, pentru a se înţelege uşurinţa relativă cu care se puteau afla acuma profesionistii, de urmatorul fapt. Pe atunci, la sfîrşitul veacului al XVIII-lea, medicii ajung să joace un rol parte important în toată lumea turco-grecească. Turcii şi Arabii, au o deosebita evlavie pentru ei. Nu se putea ca un medic sa nu fie om învătat, în socotinţa lor, şi nu se putea ca un om învăţat să nu fie medic. Toţi călătorii spun că la o întîmplare de boală veniau la dînşii fel de fel de Musulmani bolnavi, bărbaţi betegi, femei nerorocite, copii suferinzi, cerînd numai decît să li se dea o consultaţie. Se recomandă chiar de călători ca oricine vrea să fie preţuit în lumea turcească să iea cîteva prafuri în buzunar şi să arăte că e priceput în usagiul lor. Şi la Greci a trecut acest respect, aproape superstiţios, de la Turci. Şi atunci, de pe la 1670-80, încep să vie în Italia Greci cari-şi fac la Padova studiile de me-

1 Hurmuzaki, Supl. I, partea 1, p. 354.

2 Sulzer, „Geschichte des transalpinischen Daziens", partea inedită (originalul la Braşov; copie în Bibl. Acad. Romîne).

dicină, şi, fiindcă pedantismul grecesc stăruia în vechea filosofie s'a creat cuvîntul cu care au fost cunoscuţi mult timp toti medicii de acest fel: „iatrofilosofi", adecă „medici-filosofi".

Un astfel de iatrofilosof, care a jucat un rol extraordinar în lumea turcească, a fost şi Alexandru Mavrocordat, tatăl lui Nicolae şi lui Ioan, bunicul lui Constantin-Vodă, care a făcut studii de medicină la Padova. În familia lui s'a stabilit chiar un fel de tradiţie de a se învăţa această artă, şeful familiei învăţînd, prin practică, pe copiii lui. N'ar fi cu neputinţă deci ca Nicolae Mavrocordat să fi ştiut puţină medicină, ceia ce nu l-a împiedecat să moară de ciumă, ca şi fratele lui Ioan; dar ştim foarte bine că fata lui Alexandru, foarte inteligentă, soţia beizadelei Matei Ghica şi mama lui Grigore Ghica-Vodă al II-lea, avea cunoştinţi serioase de medicină,—cea d'intăiu femeie, care, cel puţin în cercul familiei şi cunoştinţelor sale, a practicat medicina [1].

Nicolae Mavrocordat a avut pe lîngă sine un medic Aromîn, cu pregătire la Padova, Ioan Procopie, zis Pamperi, autor al unor biografii literare anexate la „Bibliotheca graeca medii aevi" a lui Fabricius [2] şi, un timp, şi pe Olandesul Mihail Schendus Vanderbech, care, părăsind supărat această Curte, se răzbună printr'un pamflet [3].

1 Hurmuzaki, IX, partea I, p 607, no. DCXCXXI: „La madre del Gicca, dragoman della Porta, sorella di Mavrocordato, prencipe di Valachia, che professa cognitione de medicina, me lo fà conoscere col essibirmi l'inclusa nota per il provedimento di alcuni medicamenti da costi".

2 V. şi Iorga, „Istoria Romînilor din Peninsula Balcanică", Bucureşti, 1919, p. 50.

3 „Empirica illustris per septem nobilissima euporista familiaria remedia, authore Michaele Schendo R. C. S. eq. Vanderbech, etc., ad dita authoris apologia adversus Mavrocordati sycophantias, par le docteur Conrade de Schebehen. Cf. Sulzer, „Geschichte des transalpinischen Daciens", II, pp. 91-2.

În felul acesta am ajuns la jumătatea veacului al XVIII-lea.

Grecii medici au dispărut, întrerupîndu-se, de bănuiala turcească şi de gelosia ortodoxiei, relaţiile cu Italia, şi Domnii întrebuinţează, cum spuneam, sau medici francesi, sau medici germani, sau medici italieni, din ce în ce mai mult.

Dintre Francesi, am pomenit mai sus pe Bertin; Jean-Baptiste Marie Desmarets se afla la 1729 pe lîngă acelaşi Constantin Mavrocordat [1]. În ce priveşte acum pe Germani, în cimitirul bisericii catolice din Bucureşti era îngropat, în Octombre 1741, după o petrecere de douăzeci şi opt de ani în ţară, unde venise la abia douăzeci de ani, hirurgul Cristian Maler din Brandenburg, care din luteran se făcuse catolic [2].

A fost vorba de acel doctor Stahl care a îngrijit pe nevasta lui Constantin-Vodă Racoviţă, tînără încă, de la Constatinopol, foarte gingaşă ca sănătate şi care, adusă în Iaşi pe una din acele ierni cumplite cu vifor şi furtună, s'a îmbolnăvit şi a murit foarte ră-

1 I. C. Filitti, „Scrisori francese privitoare la relaţiunile Principatelor romîne cu Franţa în sec. al XVIII-lea", p. 8, no. VII.

2 Hurmuzaki, IX, partea I, p. 609.

pede. Pentru Constantin-Vodă a fost o durere nesfîrşită; i-a făcut un mormînt de toată frumuseţa, care însă nu se mai cunoaşte că e frumos, fiindcă, găsindu-se în biserica Golia, care se repară încă din tinereţele mele, s'a îngrămădit pe el, necontenit, un strat de praf atît de gros, încît marmura zace supt un adînc coperiş preservator, pănă în momentul cînd vor putea continua reparaţiile[1].

Medicul care nu putuse salvà pe Doamna Sultana, a fost pus la închisoare, unde a stat o mulţime de vreme: s'au găsit desperatele lui scrisori de intervenţie.

Îndată după aceasta practica medicinei la noi se află într'o fasă nouă. Şi iată cărui fapt i se datoreşte această fasă nouă: Grecii, cari o bucată de vreme aveau legături numai cu Italia, cu Veneţia şi Padova, în special, încep să aibă legături cu lumea ungurească, cu lumea germană, şi anume prin Romînii macedoneni.

Scriind, acum în urmă, o broşură de popularisare a chestiei Macedoniei pentru Apuseni şi căutînd prin fel de fel de cărţi vechi, prin listele de abonaţi sau prenumeranţi, am rămas uimit de cantitatea enormă de elemente aromăneşti în toate manifestările culturale ale Grecilor din veacul al XVIII-lea. Aşa-numiţii „Greci“ cu rol cultural sînt mai toţi din Epir, din Macedonia şi Tesalia, din regiunile vestite odinioară prin comerţul lor cu Veneţia. Nu era însă regiune mai puţin grecească ca aceasta, şi nu era regiune unde elementul românesc să fie mai bogat represintat. Aşa-

1 Iorga, „Inscripţii“ („Studii şi documente“, XV), p. 163. — Cf. Sulzer, o. c., III, pp. 52-3 şi partea istorică inedită; Raicovich, „Osservazioni“, p. 161 nota.

numiţii „negustori greci“ din Ardeal, de la Braşov, de la Sibiiu, din Tokay, din Buda, ca şi din părţile ungureşti locuite de Romîni, ca Beiuşul, Oradea-Mare, acei cari au întemeiat bisericile cele mai frumoase pe care le au astăzi Romînii ortodocşi şi care nu sînt făcute de săracii credincioşi din partea locului, erau membri privilegiaţi ai cunoscutelor „Companii“. De aici au resultat colonii foarte prospere şi de înnaltă civilisaţie, de la o bucată de vreme şi în centrele germane ale Austriei şi Germaniei chiar, ca în Lipsca, unde bîlciul anual atrăgea necontenit şi oaspeţi mai puţin statornici.

„Grecii“ aceştia, cari trăiesc din tata în fiu prin aceste regiuni apusene, chiar dacă se întorceau la baştrineţă să moară acasă, să se îngroape după datina răsăriteană, puneau pe fiii lor să înveţe, nu numai negoţul, dar şi alte lucruri, medicina între altele. Şi astfel s'au creat, de la o bucată de vreme, legaturi foarte strînse între ştiinţa medicală germana, care a progresat enorm la sfîrşitul veacului al XVIII lea, şi între lumea răsăriteană.

De aceia întîlnim un mare număr de tineri cari-şi fac studiile acolo, la Lipsca mai ales, cum e casul pentru cutare „Trac“ care închină o compilaţie de şcoală lui Grigore Alexandru-Vodă Ghica[1], apoi pentru Tudose Gheorghiadi, pentru Constantin Filiti din Epir, care, acesta, a studiat la Halle, ajuns a fi centrul pentru învăţarea medicinei de Greci. Ei nu se duceau să practice la Constantinopole, unde se plătia puţin, ci veniau să exercite arta lor în Bucureşti sau

1 V. „Revista istorică“ pe April-Maiu, 1919.

în Iaşi. Sa mai cităm numele unui dr. Siropulo, unui dr. Tudurachi, din Moldova, mort la Cîmpina, la întorsul de la băi în Germania, unui dr. Saul, unui dr. Pascal, căsătorit la Berlin cu o Germană [1].

Numărul acelor „Greci" cari s au aşezat în capitalele noastre la sfîrşitul veacului al XVIII-lea sau la începutul veacului al XIX-lea este în adevăr foarte mare, şi ei concurează cu foarte mare succes pe medicii germani, ca dr. Herlitz, de pildă, cu care s'a început în Iaşi, în 1768 spitalul Sf. Spiridon, făcut de nemîngîiatul Constantin-Vodă Racoviţă [2]

Unul din medicii saşi din Ardeal care merită să fie menţionat mai cu deosebire, fiindcă a lăsat o operă de informaţie de o valoare cu desavîrşire deosebită — „Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung der Moldau" (1805). — este Andreas Wolf, care a stat la noi între 1780 şi 1796, venind întăiu la 1780 şi stînd pănă la 1782, pentru ca apoi, revenind la 1788, să petreacă în Moldova între 1795 şi 1797. A fost prieten foarte bun cu vestitul Mitropolit moldovean, de origine din Ardeal, Iacov Stamati, care a făcut biserica Banului d'n Iaşi, unde mai este un portret deosebit de frumos al lui

În paragraful închinat medicilor, Wolf îşi rîde de colegii lui greci, chiar de arhi-iatrul plătit cu 500 pană la 1.000 de lei pe luna, şi citează ca incapabili pe Testabuza ca şi pe Costa, cari amîndoi vorbiau şi latineşte. Se pare că şi medicul ardelean

1 Cf. Sulzer, o. c. III, pp. 53 4, 667-8; Hurmuzaki, X, p. 39, no. XXXIX; „Ist. lit. rom.", II, p. 18 şi nota 5.

2 „Studii şi doc.", V, p 566; Hurmuzaki, l. c.

Chenot, de origine frances, a funcţionat pe la 1780-90 în Moldova[1].

Între medicii greci cari se bucurau de mai multă faimă prin anii 1780-90 au fost cunoscuţi mai ales doi: Silvestru Filiti, „doctorul Silivestru", şi doctorul Dimitrie Caracaş.

Doctorul Caracaş, care studiase la Halle şi la Viena, a fost, nu numai întemeietor de spitale şi om foarte căutat pentru învăţătura sa şi pentru un deosebit talent în îngrijirea bolnavilor, dar, în acelaşi timp, un spirit larg în sensul secolului al XVIII-lea, un „homme d'esprit", capabil de-a face versuri, pe care evident nu le dădea ca un mijloc de curarisire, versuri pe care pe la sfîrşitul vieţii sale le-a strîns într'un volum destul de elegant, care este una din cele mai mari raritâţi bibliografice[2].

Un al treilea doctor, foarte cunoscut pe vremea aceia, a fost Constantin Darvari,[3] dintr'o familie aromănească, de loc din Clisura Macedoniei[4].

Pe urmă numărul medicilor se înmulţeşte foarte tare. La Bucureşti era, la începutul secolului, un doctor Atanase Ioanide (1804), un doctor Atanase Xenocrat, un doctor Mihail Hristari, medicul lui Alexandru-Vodă

---

1 I, p. 208 şi urm. El vorbeşte şi de cele trei spiţerii din Iaşi (a oraşului, a Curţii şi a unui Hiot) şi de acea din Botoşani.

2 Nota distinctivă a poemelor cuprinse în acest opuscul e credinţa în puterea tămăduitoare a naturii înseşi

3 „Demetrii Karacasse, medicinae doctoris urbis bukurestensis atque nosocomii quod in eodem Sancti Panteleemonis nuncupatur, medici" (şi greceşte), Viena, Vendoti, 1795. E dedicat lui Vodă Alexandru Moruzi.

4 Cf. „Ist. lit. rom.", II, p. 166. V. şi C. Caracaş, „Topografia" etc. (v. mai jos) (în greceşte), Bucureşti, 1830, p. 261.

Suţu, care a murit în ajunul răscoalei lui Tudor Vladimirescu, supt bănuiala că a fost otrăvit. Hristarì a fost traducător din franţuzeşte (a redat şi „Brutus“ al lui Voltaire). Alături de dînşii se întîlneşte doctorul Eustratie Rola; în Moldova ca hirurg un Fotinò Kapŭ, supus engles, ceia ce înseamnă că venia din Insulele Ioniene, şi un doctor Sakellario [1]. Vom avea şi pe un doctor Arsachi, care, în epoca Regulamentului Organic, a fost şi una din personalităţile politice ale ţerii.

Înnainte de a merge mai departe, să pomenim şi pe Constantin Caracaş, format la Viena, care nici într'un chip nu poate fi lăsat la o parte. Doctorul Constantin sau Constantinachi Caracaş era şi o figură populară la noi pe la 1820-30. El a lăsat o carte, tipărită în tipografia grecească a lui Eliad, carte mai rară chiar decît poesiile lui Dimitrie Caracaş. Se chema „Topografia Ţerii-Româneşti şi cercetări antropologice privitoare la sănătatea şi bolile locuitorilor acestei ţeri de către domnul medic-filosof Constantin Caracaş, 1830“. Fără îndoială, este o lucrare care merită să fie tradusă de la început pănă la sfîrşit, căci autorul era un spirit extraordinar de remarcabil.

În scrierea, analogă, a lui Andrea Wolff sînt şi o mulţime de lucruri care puteau să lipsească, şi altele, care ar fi fost necesare, lipsesc. La Constantin Caracaş e cu totul altfel; cartea nu cuprinde nimic superfluu, lămuririle sînt de o claritate desăvîrşită. Sînt ştiri care luminează natura ca şi starea sanitară a

1 Cf „Studii şi doc.“, VII, p 97; „Arhiva soc ştiinţifice şi literare din Iaşi“, VII, p 155.

principatului muntean în cele d'intăiu decenii le secolului al XIX-lea, şi luminează şi altceva: toată viaţa maselor mari ale populaţiei noastre în această vreme. Este o descriere făcută supt raportul special al tuturor împrejurărilor etnografice şi politice din ţară.

De pe la 1812 înnainte, până să se restabilească Domniile indigene în Moldova şi Muntenia, medici străini din Apus, în concurenţă cu cei greci, apar din nou şi la Bucureşti şi la Iaşi. Este foarte uşor să se facă lista lor; unii dintre dînşii pot să fie ur măriţi şi în ce priveşte tesele publicate în Germania. Noi avem prin îngrijirea d-lui dr. Crăiniceanu, o bibliografie a lucrărilor relative la medicina în ţerile noastre, dar i s ar putea adăugi, cred, însemnările de tese, care, dacă nu-s ale noastre, nu sînt fără legătură prac tică cu medicina la noi. Astfel, în Moldova, încă din veacul al XVIII-lea se găsia doctorul Herlitz, citat şi mai sus[1]; se întîlnesc apoi doctorii Gebauer, Schmeltz, Gräfitz, Grünau, la Filantropia, în 1818, dr. Krammer, dr. Kraus (Iaşi, 1819), dr. Mesitz, dr. Pluck, dr Sporer, dr. Wehnert, dr Pluck, dr Sporer, dr. Troya, etc.

Şi, în ce priveşte pe doctorii străini cari nu sînt Nemţi, nici Saşi, avem pe doctorul Marsille, care a avut la 1827 legături politice şi care a fost amestecat la un moment dat într'o conspiraţie; la Iaşi era doctorul Perez şi doctorul Viola, un Ungur, cu tot numele lui frumos italian.

Acum, aceşti doctori germani erau preţuiţi, de la 1814, mai mult decît doctorii greci cari învăţaseră

1 Hurmuzaki, X, l. c, Luase pe Margareta Botticher din Berlin, văduvă.

în Germania. Acest lucru îl putem vedea dintr'un act foarte interesant: hrisovul lui Scarlat-Vodă Callimachi, care schiţă la 1814 o Casă a doctorilor, foarte bine alcătuită. Casa aceasta fixă deosebitele salarii şi scutelnici în proporţie cu importanţa fiecăruia dintre medicii pe cari-i aşeza Domnia.

Hrisovul dă lefurile respective şi prevede şi un număr de moaşe. E din 14 August 1813, dar citează şi un hrisov mai vechiu, al lui Alexandru Ioan Mavrocordat, care devine astfel el însuşi autorul primei încercări de a organisa un serviciu sanitar la noi. În fruntea serviciului erau doi doctori, cari trebuiau să fie şi profesori. Doctorul şef avea 9.840 lei pe an; în al doilea rînd venia hirurgul şi alţi doctori, plătiţi cu 2.800, 2.600 şi 2.000 de lei pe an. Se fixează şi anii de pensie: după douăzeci de ani, şi nu, ca astăzi, cînd pensiile se servesc pe lumea cealaltă (ilaritate). Se prevedea să se aducă pe lîngă aceşti doctori şi unul care să fie numai hirurg; acestuia i se oferiau 3.000 lei pe an.

Hrisovul acesta al lui Callimachi este interesant şi prin altceva, căci fixează îndatoririle morale ale medicilor pe vremea aceasta. Iată ce zice:

„Iar noi, ca nişte înşine făcători ai acestei Case şi a epitropiei doftorilor, numind anume pre cei ce dintru dînşii ni-au arătat acum, hotărîm ca de acum, după obiceiul ce s'au ţinut ca un lucru obştesc, să se facă alegerea doftorilor în vremea cuviincioasă, şi a gerahilor, şi a moaşelor de către veliţii boieri ai pămîntului, şi lefile se vor plăti după tocmelile ce vor face cu dumnealor boierii şi epitropii Casii, însă cu acest fel de chibzuire şi îndatorire şi desăvîrşit

hotărîre, adecă aceşti doftori, gerahi şi moaşe să fie de acum toţi îndatoriţi, şi cei ce se rînduiesc acum şi cei ce după vreme se vor rîndui, a alerga cu sîrguinţă la trebuinţele şi chemările, nu numai a boierilor, ce de obşte şi la săraci şi ticăloşi, spre care aceasta şi cuvîntul evanghelicesc îi îndatoreşte. „Să li se anunţe“ încît ori în care ceas, noaptea sau ziua, sau din partea boierilor, sau a clirosului bisericesc, sau din partea celui mai de jos sărac şi străin vor fi chemaţi, să nu îndrăznească vre unul a pune pricinuire de îngreuiere sau a prelungi mergerea pe a doua zi, din care să se primejduiască viaţa oamenilor; ce, sau cu a lor trăsură, sau pe jos să alerge spre ajutorul celui ce pătimeşte, în vremea cînd se pedepseşte de boală şi se primejduieşte, căci într'alt chip, dăcă fără vederată şi binecuvîntată trupească neputinţă, oricare din doftori, fără mustrare de cuget pentru înfricoşatul răspuns ce are a da înnaintea văzătorului a toate Dumnezeu, cu nesfială va călca acest aşezămînt fă cîndu se aceasta cunoscută la stăpînire, se va scoate din numărul doftorilor, şi tocmeala lui se va strica, şi el întru nimica se va socoti. Asemene şi moaşele şi gerahul vor alerga cu osîrdie la cei nevoiaşi, de la care să nu nădăjduiască a lua vre-o plată, fără numai de la cei în putere, cît va fi prin putinţă şi voinţă.“ (Aplause.)

Ca să nu încheiem acum cu impresiunea ca în epoca d'innaintea lui Davila nu erau şi Romîni medici, să citez trei nume de medici romîni cari au funcţionat înnainte de această epocă şi cari au lăsat nume legate şi de opere.

De o parte este unul pe care cei mai bătrîni l-au

mai apucat: doctorul Cuciureanu din Iaşi; de altă parte, un alt doctor din Moldova, a cărui tesă, în Germania, scrisă latineşte, despre frigurile din Moldova, am avut-o şi eu, dar năvălitorii, foarte amatori de asemenea broşuri pentru încălzitul sobelor, au curăţit-o cu toate celelalte care se găsiau în biblioteca mea de ţară. E vorba de doctorul Vîrnav, — fratele călugărului unionist, încălzit de speranţele naţiei sale , şi de cercetările sale despre friguri în Moldova.

În sfîrşit, ca al treilea doctor am putea aduce pe doctorul Episcopescu, care, cred, se chema şi Manega, ca şi prelucrătorul, în Basarabia al vechilor legi moldoveneşti şi care a lăsat un foarte interesant studiu, a cărui importanţă nu se poate pune pe departe alături de studiul lui Constantin Caracaş însuşi care Constantin Caracaş, — adaug, — a fost o inteligenţă superioară, şi inteligenţa lui Alexandru Odobescu nu se datoreşte tatălui său, generalului, om foarte mediocru, nici bunicului, negustor de piei, de carne şi grăsime la Braşov la începutul secolului, ci mamei sale, o femeie foarte frumoasă, foarte deşteaptă, fata „doctorului Constandachi". Acasă la doamna Ana Odobescu, văduva colonelului, fiul vechiului colonel, este un foarte frumos portret al acestei femei isteţe.

Şi, la capăt, să nu uităm opera altui medic moldovean, de o însemnătate mult mai mică decît a celor de mai sus, a unuia care se ocupă de creşterea copilului şi de creşterea lui în cei d'intăi ani.

Cu aceasta am încheiat. Ne apropiem de Regulamentul Organic, care, cu altă pregătire, deschide altor oameni alte cariere.

Preţul 3 lei